

De patroon van Rolde

Redmer Alma

Over weinig patroonheiligen van Drentse kerken is zo veel geschreven als over die van Rolde. Ondanks de vele aandacht die besteed is aan de heilige aan wie deze kerk in de middeleeuwen gewijd zou zijn, is deze nog steeds niet definitief vastgesteld. Velen zullen zich afvragen waarom je moeite zou doen om de naam van een patroon te achterhalen. Als we ons verplaatsen in onze middeleeuwse voorouders is het belang beter te begrijpen. In de middeleeuwen was het hele leven onlosmakelijk verbonden met religie. God en zijn heiligen stonden zeer nabij de bevolking. Kerken, families of personen kenden verering voor bepaalde heiligen, van wie de keuze voortvloeide uit en invloed had op hun spiritualiteit en zo op hun denken en handelen. Willen wij onze middeleeuwse dorpsgenoten beter leren kennen, dan is het van belang de religieuze kaders te achterhalen waarbinnen zij leefden en werkten. Daarnaast kan de identiteit van de patroonheilige informatie geven over de kerkstichting en/of de latere geschiedenis van een kerk.

Er is dus alle reden om te verzamelen wat in het verleden over de patroon van Rolde geschreven is en de stand van het onderzoek samen te vatten. Hieronder worden de drie verschillende kandidaten in alfabetische volgorde aan de lezer voorgesteld.

Christoffel

De naam van St. Christoffel, een legendarische reus die ooit Jezus hielp een rivier over te steken (Christoforos betekent Christus-dragers), is geopperd door P. Willehad Kocks in 1962. Aanleiding hiervoor was de vondst in 1929 van een muurschildering waarop de heilige afgebeeld was. Bovendien werd Christoffels feestdag in de middeleeuwen gevierd op 25 juli op welke dag één van de markten in Rolde gehouden zou worden. De schildering is echter aangebracht op de torenmuur, de westelijke en minst belangrijke zijde van de kerk, en zij is daarmee geen sterke aanwijzing. Als de schildering in het koor, de oostzijde, was gevonden, was er aanzienlijk meer voor te zeggen geweest dat Christoffel als patroon een bijzondere verering in Rolde genoot. De jaarmarkt geeft ook geen doorslaggevend argument, want deze is van recente datum, zoals we hieronder zullen betogen. De 25ste juli was overigens zowel aan St. Jacob als aan St. Christoffel gewijd. Het

feit dat de jaarmarkt in de volksmond als 'Sint-Joapksmaark' bekend stond, geeft wel aan dat de dag niet als een 'Sint-Christoffeldag' bij de Rolder bevolking leefde. De argumenten voor Christoffel zijn dus niet heel sterk, maar uit te sluiten valt het ook weer niet. In het noorden des lands vinden we namelijk verschillende Christoffelkerken en het feit dat Christoffel als legendarische figuur tegenwoordig van de heiligenkalender is afgevoerd, is natuurlijk geen argument voor de middeleeuwen geweest om hem te vereren. Overigens heeft pater Kocks in zijn artikel over Christoffel ook nog de mogelijkheid van St. Willehad als patroon geopperd. Hiervoor is echter nergens een aanwijzing te vinden, zodat we die mogelijkheid hier verder niet in aanmerking laten komen.

Jacob

Een gedoodverfde kandidaat voor het patrocinium van Rolde is tegenwoordig St. Jacob, vooral bekend door de nog altijd populaire pelgrimages naar Santiago

de Compostella. Ook hij werd gevierd op 25 juli. Behalve de markt die vroeger rond die datum gehouden werd, wordt als een belangrijke aanwijzing voor Jacobusverering in Rolde de vondst van een doorboorde schelp als versiering van het zuidelijke altaar in de kerk gezien. Over de jaarmarkten van Rolde is al veel geschreven. Feit is, dat in de achttiende-eeuwse Drentse almanakjes een markt in Rolde niet wordt vermeld. De eerste markten die we vinden, zijn in 1789 vastgesteld in mei en november en deze data vinden we in de Drentsche schrijf-almanach van het jaar 1792 voor het eerst vermeld, enige jaren daarna gevolgd door de bekende septembermarkt. De markt op de laatste woensdag van juli, 'Sint Jaopksmarkt', treffen we pas halverwege de 19de eeuw in de almanakjes aan. Het is daarom twijfelachtig of de 'Jacobsmarkt' wel zo oud is. We moeten bedenken dat de namen van een aantal heiligendagen de Reformatie lang overleefd heeft, zoals Michiel, Steffen, Maarten, Nicolaas, en Jacob. Ook de naamgeving van de Jacobsmarkt wil dus niet per se zeggen dat deze op een middeleeuwse toestand terugging; waarom vinden we er vóór 1850 dan geen spoor van terug en wel van de andere markten?

De vondst van de schelp in het zuidelijke zijaltaar is wél een concrete aanwijzing. G.C. Helbers leidde in 1962 hieruit af dat er dus een St.-Jacobsaltaar aan de zuidzijde geweest is. Hij spreekt in zijn artikel van een '(oester)schelp'. Hoe de schelp er uit ziet, weet ik niet, maar als het inderdaad een oester was, is de verbinding met Jacob niet waarschijnlijk. Aan de noordzijde vermoedde Helbers (zonder verdere aanwijzingen) een Maria-altaar. Dat is de reden dat in de twee gotische raampjes in het glas in lood een schelp, resp. een kroontje is aangebracht.

Als de schelp duidt op een verering van Jacob, hoeft dat er niet noodzakelijk op te wijzen dat hij de patroon van Rolde was. Het is zelfs waarschijnlijker dat er op de

plaats van de gevonden schelp alleen maar een altaar aan hem was gewijd, bediend door een vicaris, een priester. Deze genoot hiervoor onderhoud uit de zogenaamde vicariegoederen. Inderdaad is in Rolde een vicarie aantoonbaar: op 30 augustus 1508 wordt door de executeurstestamentair van wijlen mr. Johan van den Velde, in leven pastoor te Warffum, een roggerente, te betalen door de kerk te Rolde aan de nieuwe vicarie aldaar ('toe der nyer vicaryen in der selver kercken toe Rolde'). Erfgenamen van mr. Johan waren zijn twee zusters Beerte, non in het klooster Assen, en Grete, gehuwd met Frederick Latteringhe te Gieten, alsmede Hermen Elevelt. Johan was dus duidelijk uit Drenthe afkomstig. Op 25 mei 1507 leefde hij nog¹⁾. De vicarie zal dus in de tweede helft van de vijftiende eeuw of in elk geval vóór 1508 gesticht zijn.

In 1598, na de Reformatie dus, werd een poging gedaan om alle geestelijke goederen in Drenthe te inventariseren. In Rolde hebben de goederen betrekking op de pastorie, de kosterij en één vicarie. Tot de vicariegoederen behoren dan 10 mud bouwland en 4 dagwerk hooiland bij Amervoort (een doorwaadbare plaats in het Amerdiep) en een kan olie, jaarlijks te betalen uit o.a. Weyterynggoed. De goederen van de vicarie waren toen sterk aangetast door de oorlogsomstandigheden: op bevel van stadhouder Rennenberg (overleden in 1581) waren bij Zuidlaren elf burenen doodgeslagen, waarvoor de burenen van Rolde 1000 daalder vergoeding moesten betalen. Om dat geld op te brengen werden de vicariegoederen verpand²⁾. Inderdaad wordt in de goorspraken vermeld dat een vicarie in Rolde in 1580 verkocht is en dit zal dus dezelfde zijn als die in 1598 genoemd wordt.

In 1598 was er dus één vicarie in de kerk van Rolde, maar daarvóór moet nog een zijaltaar in gebruik geweest zijn want bij de restauratie zijn er twee aangetroffen. Het is niet uitgesloten dat de vicarie van 1580/1598 een Jacobsaltaar aan de zuid-

zijde van de kerk betrof, maar evengoed kan het een altaar aan de noordzijde zijn, aan wie dat dan ook maar gewijd mag zijn, misschien wel aan Christoffel.

Maria

Het mogelijke patronaat van Maria is gesuggereerd door P.N. Noomen in 1989 met twee argumenten: het zegel van de vroeg-14de-eeuwse pastoor Fredericus en het wapen van Drenthe. Op 5 juli 1311 en 9 september 1320 zegelde Fredericus pastoor te Rolde met een zegel waarop Maria met het kind Jezus op de linkerarm

Zegel van de heer Fredericus, pastoor te Rolde en deken van Drenthe, aan een oorkonde van 9 sept. 1320. Zichtbaar zijn boven Maria met het kind Jezus op de linkerarm en onder een biddende priester.

Randschrift: *S(igillum) Friderici de Rotlo sac(er)dotis* (= zegel van Fredericus van Rolde, priester).

Arch. Bisschoppen van Utrecht, inv.nr. 426-1.
Foto: Het Utrechts Archief

afgebeeld werd. Onder deze voorstelling is in een segment een biddende monnik weergegeven. Het was in de 14de en 15de eeuw niet ongebruikelijk dat een pastoor de patroon van zijn kerk in zijn zegel opnam. De andere pastoors van Rolde van wie zegels bekend zijn, zegelen helaas niet met een afbeelding van een heilige³). Het zegel van de landschap Drenthe is niet ontleend aan dat van het klooster Assen, hoewel dat dezelfde voorstelling geeft. Noomen betoogt dat het zegel van Drenthe gebaseerd is op de voornaamste vergaderplaatsen van de et-stoel, vanouds Balloo, Rolde en Anloo, van welke plaatsen de eerste twee in het kerspel Rolde lagen. Er zijn vele voorbeelden bekend van gebieden die hun zegel kozen op grond van de patroonheilige van de hoofdkerk. De combinatie van deze gegevens maakt het patronaat van Maria niet onwaarschijnlijk, maar meer gegevens zijn nodig om definitief uitsluitsel te bieden. Het Mariakroontje in het noordelijke gotische raampje is, zoals gezegd, van recente datum.

Besluit

Samenvattend zou ik Christoffel als kandidaat voorlopig af laten vallen; de aanwijzingen zijn erg mager en er is een (zij het zwak) tegenargument. Voor Jacob als patroon blijft eigenlijk niets over dan de gevonden schelp in de kerkmuur, die eerder op een altaar duidt, b.v. horend bij de vicarie uit de tweede helft van de 15de eeuw. De beste papieren heeft m.i. Maria om de bovengemelde redenen, maar nader onderzoek blijft nog nodig.

Voor de argeloze bezoeker aan Rolde lijkt de strijd al gestreden: hij kan een bezoek brengen aan de Jacobuskerk, waar volgens een 'oude traditie' pelgrimstochten worden georganiseerd door de Jacobuskerkgemeente en voor onderweg kan men Jacobusbrood kopen. Dit alles op een wankel historische basis: het patronaat is al dubieus en over een rol van de kerk bij de pelgrimstochten naar Santiago

NIEUW

JACOBUSBROOD

De Jacobuskerk in Rolde (ca. 1450) heeft een rijke historie.
 Zo was het onder meer een pleisterplaats voor pelgrims op weg naar Santiago de Compostella.
 Jacobusbrood smaakt heerlijk onderweg, maar ook bij het ontbijt of bij de koffie. Het heeft een vulling van rozijnen, krenten, fijne sucade, amandelspijs, bruine basterdsuiker en kaneel.
 Het brood blijft in deze zak dagenlang vers.
 Jacobusbrood wordt alleen gemaakt door Echte Bakker Pots in Rolde.
 Met de aankoop van dit exclusieve product steunt u het behoud van de Jacobuskerk in Rolde.

Pots

Burg. Reyndersstraat 35 - ROLDE
 Tel. 0592 - 241 327 - Fax 0592 - 241 045

Advertentie uit het nieuwsblad "De Schakel" van 21 oktober 1998.

de Compostella is al helemaal niets bekend.

Is dat erg? Daarvoor gaan we nog even terug naar de middeleeuwen. Ook toen wisselden kerken soms van patroonheiligen, bijvoorbeeld door veranderende spirituele opvattingen. Ook als de kerk van Rolde oorspronkelijk aan Maria gewijd zou zijn, is het dus een voortzetting van een oude traditie als men tegenwoordig kerkgangers meer aanspreekt. De wijze van verering, als men het zo wil noemen, binnen een protestantse gemeente is natuurlijk heel anders dan in de middeleeuwse Rolder kerk, maar in de hele geschiedenis van de christelijke kerk leidde veranderende spirituele behoeften tot wijzigingen in liturgie of andere religieuze uitingen. We kunnen er dan ook gerust van uitgaan dat de veertiende-eeuwse pastoor Fredericus tevreden zou zijn dat in zijn protestants geworden kerk na zeventienhonderd jaar toch nog een rol is weggelegd voor een heilige, ook al is daarmee een oorspronkelijke patroon in vergetel-

heid geraakt. Hij zal ongetwijfeld met welgevallen op de activiteiten van zijn twintigste-eeuwse ambtsopvolger neerzien.

Noten:

Slechts aangegeven zijn zaken die niet in de aangehaalde literatuur kunnen worden gevonden.

1. Rijksarchief Groningen, Kloosterarchieven, inv.nr. 20, fol. 13, reg. 942.
2. RAD, OSA 365, fol. XXII.
3. Pastoor Alef van Ansen in de tweede helft van de 14de eeuw voert zijn familiewapen (drie adelaars) met in het midden een letter A. Deze letter is m.i. niet afgeleid van zijn 'achternaam' om aan te geven dat het een jongere tak van de familie Van Coevorden betrof, maar een toevoeging ('breuk') op grond van zijn priesterschap. Op andere zegels vinden we dit ook terug en dan wordt de letter steeds aan de voor naam ontleend (vgl. Noomen, 96).

Geraadpleegde literatuur

- F.J. Bakker, 'De kerk in Drenthe vóór de Reformatie', in: M.A.W. Gerding, e.a. red., 'In alle onwetenschap, bijsterige unde wildicheyt'. De Reformatie in Drenthe in de zestiende en zeventiende eeuw (Delft 1998) 15-52, aldaar 38.
- H. Boom, *De najaarsmarkten van Rolde en Zuidlaren in 1871* (Oosterhesselen 1996).
- K. Brok, 'De Norger en Rolder paardenmarkt', NDVA 58 (1940) 100-106.
- G.C. Helbers, 'Een voorspel van de restauratie van de kerk te Rolde', NDVA ... (1962) 326
- L. Huizing, 'Jacobus of Christophorus patroon van Rolder kerk?', Drenthe 63 (1992) nr. 4, 15-16.
- W. Kocks, 'Wie was de patroon van Rolde?', Drenthe (1962) nr. 9, 9-10.
- P.N. Noomen, 'Middeleeuwse ontwikkelingen in Rolderdingspel', in: P. Brood red., *Geschiedenis van Rolde* (Meppel 1993) 83-111.
- T.J. Overmeer, 'Wie was de patroon van Rolde?', Drenthe 55 (1984) 98-99.
- A.J. Pol, 'Rolde als pleisterplaats voor pelgrims?', Drenthe (1992), nr. 6, 6-7.
- R.J. Renier, *Informatiegids Nederlands-hervormde kerk Rolde* (z.p. z.j.).
- R. Smit, *De jaarmarkten van Dwingelo* (Meppel 1975) 12, 20.
- H. Tiesing, 'Roldermaark', NDVA 12 (1894) 80-85.
- G. Verhoeven, 'De middeleeuwse kerkpatrocinia van Friesland. Een inventaris', *Fryske nammen* 8 (1989) 75-101.